

॥ ३१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ इतिशांति० मो० नै० भा० एकत्रिंशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३१ ॥ ॥ ७३ ॥ एवंनानाख्यानमुखेनोक्तं अधिकारिणः स्वरूपं श्रुत्वात्मनितत्त्वज्ञानाधिकारं पश्यन् भृगुभरद्वाजसंवादादौ पूर्वसंक्षेपेण श्रुतमेवार्थं विस्तरेण श्रोतुमिच्छन् युधिष्ठिर उवाच आद्यंतमिति आदिसंसारहेतुं अंतलयस्थानं भूतानां जीवानां अभिन्ननिमित्तोपादानत्वसूचनार्थः समासः साक्षाच्चोभयाम्नानात् तदात्मानं स्वयमकुरुतेति न्यायेन श्रुत्या च ब्रह्मणस्तथात्वप्रतिपादनात् किलक्षणं ब्रह्मेति ध्यानकर्मणी तत्प्राप्तौ अंतरंगबहिरंगसाधने कालंकलिः शयानो भवति संजिहानस्तु द्वापरः उत्ति

कृतश्रमः कृतप्रज्ञो न च तृप्तः समाधितः ॥ नित्ययुक्तो प्रमत्तश्च तस्मात्सर्वत्र पूजितः ॥ २१ ॥ नापत्रपश्चयुक्तश्च नियुक्तः श्रेयसे परैः ॥ अभेत्ता परगुह्यानां तस्मात्सर्वत्र पूजितः ॥ २२ ॥ न हृष्यत्यर्थलाभेषु नालाभेषु व्यथत्यपि ॥ स्थिरबुद्धिरसर्क्ता तस्मात्सर्वत्र पूजितः ॥ २३ ॥ तं सर्वगुणसंपन्नं दक्षं शुचिं मनमयं ॥ कालज्ञं च प्रियज्ञं च कः प्रियं न करिष्यति ॥ २४ ॥ इति श्रीमहाभारतेशांतिप० मोक्ष० प० वासुदेवो ग्रसेन संवादे एकत्रिंशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३१ ॥ ॥ ७३ ॥ युधिष्ठिर उवाच आद्यंतं सर्वभूतानां ज्ञातुमिच्छामि कौरव ॥ ध्यानं कर्म च कालं च तथैवायुर्युगेयुगे ॥ १ ॥ लोकतत्त्वं च कार्त्तर्येण भूतानां मागतिं गतिं ॥ सर्गश्च निधनं चैव कुत एतत्प्रवर्तते ॥ २ ॥ यदितेऽनुग्रहे बुद्धिरस्मात्सिंहसतांवर ॥ एतद्भवं तं पृच्छामि तद्भवान्प्रब्रवीतु मे ॥ ३ ॥ पूर्वहिकथितं श्रुत्वा भृगुभाषितमुत्तमं ॥ भरद्वाजस्य विप्रर्षेस्ततो मे बुद्धिरुत्तमा ॥ ४ ॥ जाता परमधर्मिष्ठा दिव्यसंस्थानसंस्थिता ॥ ततो भूयस्तु पृच्छामि तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥ ५ ॥ भीष्म उवाच अत्र ते वर्तयिष्येऽहमिति हासं पुरातनं ॥ जगौ यद्भगवान्व्यासः पुत्राय परिपृच्छते ॥ ६ ॥ अधीत्य वेदानखिलान्सांगोपनिषदस्तथा ॥ अन्विच्छन्नैष्ठिकं कर्म धर्मनैपुणदर्शनात् ॥ ७ ॥ कृष्णद्वैपायनं व्यासं पुत्रो वैयासकिः शुकः ॥ पप्रच्छ संदेहमिमं छिन्नधर्मार्थसंशयं ॥ ८ ॥

ष्टस्त्रेता भवति कृतं संपद्यते चरन्ति श्रुतिप्रसिद्धं चतुर्विधं जीवं लोकतत्त्वं लोकस्य वास्तवं रूपं भूतानां वियदादीनां आगतिं उद्गमस्थानं गतिं प्रवेशस्थानं मूर्णनाभिमिव तंतुजालस्य तदेतत्सर्वं ज्ञातुमिच्छामि श्रुत्यर्थस्तु शयानः अविद्यावृतः पुमान्कलिरित्युच्यते संजिहानः विषयेषु जातवैराग्यः स न अविद्यां सम्यक्हातुमिच्छन् मुमुक्षुर्द्वापरइत्युच्यते उत्तिष्ठन् शमाद्यनुष्ठानाय स जीभवन् त्रेतेत्युच्यते चरन् शमादिकमाचरन्कृतं कृतयुगं भवति पुमानेवेत्यर्थः धर्मतारतम्याच्चायुस्तातरम्यं युगेयुगे पुंसि पुंसि ज्ञेयं सार्धः ॥ १ ॥ सर्गनिधने भौतिकानां जरायुजादीनां चतुर्मुखादिरवांतरकारणमपि किं ब्रह्मेव ततो न्यद्वेत्यभिप्रायः ॥ २ ॥ ३ ॥ पौनरुक्त्यमाशंक्याह पूर्वहीति ॥ ४ ॥ परमधर्मिष्ठा योगधर्मनिष्ठा बुद्धिर्मेजातेति पूर्वेणान्वयः दिव्यसंस्थानसंस्थिता अलौकिकस्वरूपनिष्ठावती भूयोधिकं विस्तरेणेत्यर्थः तथाच संक्षेपेण श्रुतस्यापि विस्तरार्थं पुनः प्रश्नइत्यपौनरुक्त्यं ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ संदेहं संदेहविषयं प्रश्नसमूहं छिन्नधर्मार्थसंशयं व्यासं ॥ ८ ॥